

Dr hab. Henryka Ilgiewicz¹

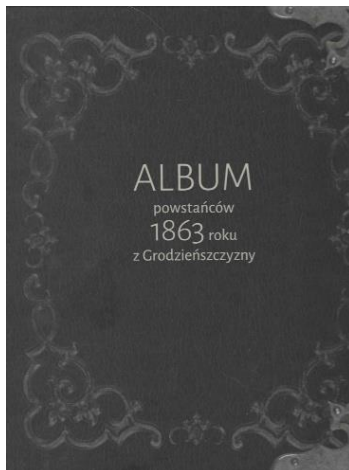
*Instytut Badań Kultury Litwy (Lietuvos kultūros tyrimų institutas),
Wilno, Litwa*

***Album powstańców 1863 roku z Grodzieńszczyzny,
opracowali Alesia Sauczuk, Aliaksandr Radziuk,
red. naukowa Wiesław Caban, tłumaczenie z języka
białoruskiego Andrzej Tichomirow.***

**Wydawnictwo Uniwersytetu Jana Kochanowskiego,
Kielce 2020, ss. 230, il. ISBN 978-83-7133-887-8**

W roku 2020 nakładem Wydawnictwa Uniwersytetu Jana Kochanowskiego w Kielcach ukazał się *Album powstańców 1863 roku z Grodzieńszczyzny* opracowany przez Alesię Sauczuk z Muzeum Historyczno-Archeologicznego w Grodnie i Aliaksandra Radziuka z Grodzieńskiego Państwowego Uniwersytetu Rolniczego. Przedmowę napisał polski historyk, profesor Wiesław Caban z Uniwersytetu Jana Kochanowskiego w Kielcach. Przedstawił on krótko manifestacje religijno-patriotyczne z 1861 r., poprzedzające wybuch powstania styczniowego na Grodzieńszczyźnie. Według polskiego historyka właśnie te wydarzenia stały się inspiracją do wykonania fotografii znajdujących się w prezentowanym albumie. Wykonanie zdjęć w stroju żałobnym i z emblematami świadczącymi o polskości było swoistego rodzaju protestem przeciwko caratowi (s. 5–8).

Następnie Alesia Sauczuk w artykule wprowadzającym omówiła okoliczności znalezienia się *Albumu powstańców* w zbiorach Państwowego Muzeum Historyczno-Archeologicznego w Grodnie, wartości artystycznej i historycznej tej publikacji, a także przedstawiła autorów zdjęć i osoby

¹ <https://orcid.org/0000-0002-4504-5638>

na nich utrwalone, wspomiała o ich udziale w powstaniu styczniowym lub rodzinnych powiązaniach z powstańcami (s. 11–29).

Album ze zdjęciami przedstawionymi w niniejszym wydaniu złożył w darze dla Muzeum Grodzieńskiego Piotr Markiewicz 23 października 1922 r. Obecnie album znajduje się w Państwowym Muzeum Historyczno-Archeologicznym w Grodnie. Zawiera 90 zdjęć, z których 88 ma podpisy na odwrocie. Zdjęcia zostały wykonane w latach 60. XIX wieku, kiedy fotografia dopiero zaczęła się upowszechniać na Grodzieńszczyźnie. W przypadku 61 fotografii oznaczono nazwy atelier. Spośród nich 24 fotografie zostały wykonane w pierwszych zakładach grodzieńskich: 19 w zakładzie Eliasza Stummanna, cztery w zakładzie Emilaja Menzla i jedno zdjęcie w zakładzie Ignacego Hilarego Downar-Zapolskiego. Ponadto jedna fotografia została zrobiona w zakładzie Antoniego Pruszyńskiego w Mińsku, reszta w Wilnie (4 zdjęcia), Warszawie (14 zdjęć), Moskwie (4 zdjęcia), Petersburgu (3 zdjęcia), Berlinie, Paryżu, Rydze (po dwa zdjęcia), Białymstoku, Lwowie, Mediolanie, Nicei i Rzymie (po jednym zdjęciu). Niestety, nie udało się ustalić, gdzie wykonano pozostałych 29 fotografii (s. 11–13).

Wydawcy przypuszczają, że album został sporządzony dla Józefa i Walerii Markiewiczów, rodziców darczyńcy Piotra Markiewicza. O samym Piotrze Markiewiczu wiadomo niewiele. Po skończeniu studiów na Politechnice w Rydze pracował w grodzieńskim oddziale Banku Polskiego, w 1946 r. wyjechał z rodziną do Polski w jej nowych granicach, osiadł w Łodzi. Jego ojciec Józef Markiewicz (1834–1923), syn ostatniego chorążego powiatu nowogrodzkiego Jana Dowbór-Markiewicza i Anny z Pileckich, urodził się w majątku Szczonowo w powiecie nowogrodzkim. Uczył się w gimnazjum męskim w Wilnie, następnie studiował medycynę na Uniwersytecie Moskiewskim. Po studiach i odbytej w szpitalach moskiewskich praktyce lekarskiej zdał końcowy egzamin państwowy i otrzymał uprawnienia lekarza. Po czym przybył do Grodna, gdzie w 1860 r. został kierownikiem szpitala okręgowego. W czasie powstania styczniowego pod pretekstem odwiedzania pacjentów zbierał środki pieniężne przeznaczone na pomoc dla więźniów politycznych, za co został przez władze carskie aresztowany i w 1864 r. zesłany do guberni permskiej. Za nim wyjechała też żona Waleria. Ponieważ rodzina Markiewiczów nie posiadała majątku, skonfiskowano im tylko meble domowe oraz posrebrzane zastawy herbaciane i stołowe, najcenniejsze rzeczy, jakie posiadali (s. 14–16).

Na zesłaniu Markiewicz przebywał najpierw w Permie, potem został przeniesiony do Krasnoufimska, stąd do Szczedrina, na koniec za Ural do Talicy. Z powodu braku lekarzy mógł tam pracować w swoim zawodzie. Na zesłaniu prowadził aktywną działalność społeczną i kulturalną, organizował wieczory muzyczne, czasem też sam grał na fortepianie. W 1868 r. otrzymał pozwolenie na opuszczenie Syberii, ale bez prawa zamieszkania w rodzinnej miejscowości. Przeniósł się do Warszawy, gdzie pracował jako lekarz i kontynuował naukę gry na fortepianie u Stanisława Moniuszki. Od 1878 r. w miesiącach letnich zatrudniał się jako lekarz w Druskienikach. Jego dom był miejscem, gdzie gromadzili się wczasowicze. Józef Markiewicz zmarł w 1923 r., został pochowany w Warszawie (s. 16).

Przechowywany w Państwowym Muzeum Historyczno-Archeologicznym w Grodnie oryginał albumu jest oprawiony w skórę ciemnozieloną na tekturze, ze ślepym tłoczeniem ornamentu i metalowym okuciem w narożnikach, z pozostałym segmentem zapięcia. Na wklejce przedniej znajduje się podpis: *Dla muzeum Grodzieńskiego ofiaruje Piotr Markiewicz Grodno 23 Października 1922 r.* Album zawiera 11 kart ze złocnymi brzegami. Na każdej karcie są cztery okienka. W każdym okienku znajdują się po dwa zdjęcia, w dwóch okienkach – po trzy zdjęcia. Razem – 90 zdjęć. Fotografie formatu wizytowego, około $9 \times 5,5$ –6 cm, przyklejone na tekturki standardowe lub firmowe, około 10×6 cm (pozycja nr 1, s. 32–35).

Zdjęcia rozmieszczono według numeracji (od 2 do 91) odpowiadającej ostatnim liczbom muzealnych numerów ewidencyjnych. Każde zdjęcie jest omówione według następującego schematu: numer porządkowy zdjęcia; jego awers i rewers; opis zdjęcia, zawierający imię i nazwisko przedstawionej osoby, krótki komentarz, napisy znajdujące się na tekturkach z nazwiskiem, adresem oraz inną informacją o fotografii, napisy odręczne, miejscowość i nazwa zakładu fotograficznego, czas wykonania zdjęcia, wymiary tekturki firmowej i odbitki, muzealny numer ewidencyjny; informacje biograficzne; powiązania z przedstawionymi w albumie osobami – należącymi do rodziny lub wymienionymi w informacjach biograficznych, z podaniem numerów zdjęć; bibliografia. Wszystkie teksty i podpisy w albumie są w dwóch językach – polskim i białoruskim (s. 31).

Album jest ciekawym i cennym źródłem wiedzy o ludziach XIX wieku. Na większości zamieszczonych zdjęć zostały utrwalone wizerunki

miejscowej szlachty polskiej zamieszkałej w Grodnie lub w majątkach w guberni grodzieńskiej i mińskiej, chodzi o reprezentantów takich rodów, jak: Abłamowiczowie, Oskierkowie, Orzeszkowie, Domeykowie, Karpowiczowie, Kaszubowie, Kiersnowscy, Krzywicy, Mikulscy, Pileccy, Pusłowscy, Sołtanowie, Tarasowiczowie. Wielu z nich odgrywało znaczną rolę w życiu społecznym i politycznym, brało udział w powstaniu styczniowym, a po jego upadku znalazło się na Syberii (s. 14).

Niemalą zdjęć znajdujących się w albumie przedstawia krewnych i powinowatych Markiewiczów, ich przyjaciół i znajomych. Na jednym z nich widzimy Annę z Pileckich Markiewiczową – matkę Józefa Markiewicza. Zdjęcie wykonano w 1862 r. w atelier fotograficznym Emilaja Menzla w Grodnie. Anna w małżeństwie z Janem Markiewiczem oprócz Józefa miała jeszcze dwóch synów, Romualda i Jana, oraz pięć córek: Idalię, wydaną za Kazimierza Domeykę, Pelagię, zamężną za Michałem Ancutą, Hannę, żonę nieznanego z imienia Mikulskiego, Walerię, żonę Oskara Domoniewskiego i Konstancję, wydaną za Adolfa Mikulskiego (nr 21, s. 74–75).

Synem Kazimierza Domeyki i Idalii z Markiewiczów był Leon Ignacy Domeyko, który w czasie powstania styczniowego walczył w oddziale powstańców działającym na terenie powiatu nowogrodzkiego. W 1863 r. został pojmany i oddany pod sąd wojskowy. Skazany na osiedlenie w guberni permskiej. Majątek Leona uległ sekwestracji. W 1873 r. otrzymał on pozwolenie na powrót w rodzinne strony. W 1876 r. wyjechał do wuja Ignacego Domeyki do Chile i tam poślubił swoją kuzynkę Anitę Cruz Domeyko. W maju 1878 r. małżonkowie opuścili Chile i osiedlili się w rodzowym majątku Domeyków, w Żybertowszczyźnie, w powiecie lidzkim. Podczas I wojny światowej wyjechali do Warszawy. W marcu 1917 r. zmarł Leon, w sierpniu tegoż roku zmarła także Anita. Pochowani zostali na cmentarzu Powązkowskim w Warszawie (nr 90, s. 212–213).

W albumie jest również zdjęcie Adolfa Mikulskiego, męża Konstancji Markiewicz. Pochodzący z polskiej rodziny ziemiańskiej powiatu nowogrodzkiego Adolf Mikulski był kapitanem rosyjskich wojsk inżynierskich. W 1863 r. został członkiem organizacji powstańczej w Nowogrodzku, pełnił obowiązki naczelnika powiatu. Po aresztowaniu był więziony w Wilnie, później przewieziony do Petersburga. Wyrokiem sądu rosyjskiego został skazany na utratę praw szlacheckich, konfiskatę majątku i zesłanie do guberni tomskiej. W 1865 r. przeniesiony do Niżnego

Nowogrodu. Po uzyskaniu amnestii wraz z żoną i synem Leonem Janem Tadeuszem zamieszkał w Warszawie (nr 86, s. 204–205).

Do dalszej rodziny Anny z Pileckich Markiewiczowej należał Jan Pilecki (1821–1878). W przyszłości znany lekarz urodził się w Wilnie. Ukończył tam gimnazjum i studia medyczne w Akademii Medyko-Chirurgicznej. W 1842 r. zamieszkał w Grodnie, gdzie zajmował się praktyką prywatną. W sezonie letnim pracował w Druskienikach. W 1846 r. został mianowany lekarzem etatowym i inspektorem tego kurortu. Zajął się reklamowaniem Druskienik i ulepszeniem warunków leczenia. Dzięki jego wysiłkom zostały uporządkowane źródła wody mineralnej, zbudowano lecznice i drewniane domki dla pacjentów. Dbał również o organizację wolnego czasu kuracjuszy. Z jego inicjatywy wzniesiono budynek, w którym znajdowały się sale koncertowa, taneczna i bilardowa oraz biblioteka. Zbudowano również galerię, gdzie można było spacerować w razie niesprzyjających warunków atmosferycznych. Do Druskienik zaczęły przyjeżdżać zespoły artystyczne z Wilna, Grodna, Warszawy i Lwowa. Często odbywały się koncerty i bale. Jan Pilecki był także jednym z pomysłodawców budowy murowanego kościoła w Druskienikach, szpitala dla ludzi niezamożnych i przytułku dla dzieci. Za leczenie biedaków i opiekę nad nimi nie pobierał żadnej opłaty. W 1861 r. za udział w patriotycznych uroczystościach, rozporządzeniem generała-gubernatora wileńskiego Władimira Nazimowa, Jan Pilecki został zwolniony ze służby państwowej. Pozwolono mu jednak pozostać w Druskienikach i nadal zajmować się prywatną praktyką lekarską (s. 19–20).

W czasie powstania styczniowego rodzina Pileckich nie pozostała na uboczu wydarzeń. Stanisław Sołtan (1822–1897), brat żony Jana Pileckiego, Heleny z Sołtanów, uczestniczył w przygotowaniu powstania na Grodzieńszczyźnie, organizował wydanie odezw patriotycznych, zbierał środki od ziemiaństwa na rzecz oddziałów powstańczych. Został przez władze carskie aresztowany i zesłany do Tobolska. Dziećmi zesłanego Sołtana zaopiekowali się Jan i Helena Pileccy. Jan Pilecki zmarł w 1878 r. w Druskienikach i został pochowany na tamtejszym cmentarzu. Po śmierci męża wdowa przeniosła się do majątku Lubań w guberni kieleckiej. Zmarła w 1900 roku. Pochowana została w Chmielniku, obecnie województwo świętokrzyskie (nr 54, s. 140–141, nr 80, s. 192–193).

W albumie znajdują się również zdjęcia lekarzy, kolegów Józefa Markiewicza, a mianowicie: Edmunda Bułhaka, absolwenta Uniwersy-

tetu Dorpackiego, prowadzącego praktykę lekarską w Mińsku (nr 15, s. 62–63), Juliana Romaszki, wychowanka Akademii Medyko-Chirurgicznej w Wilnie, głównego lekarza w majątkach ordynacji nieświeskiej Radziwiłłów, później lekarza szkolnego w Słucku (nr 70, s. 172–173), Leona Garszuna, absolwenta Uniwersytetu Moskiewskiego, lekarza miejskiego w Sokółce, a potem w Wilnie (nr 74, s. 180–181), Albina Karpowicza, lekarza w powiecie nowogródzkim (nr 84, s. 200–201), Feliksa Ćwirki, wolno praktykującego lekarza w miasteczku Mir w powiecie nowogródzkim, uczestnika powstania styczniowego, zesłańca do guberni tomskiej (nr 19, s. 70–71), a także Konstantego Doboszyńskiego, lekarza wojskowego (nr 38, s. 108–109).

W książce są też zdjęcia wojskowych i urzędników rosyjskich lub członków ich rodzin, którzy byli pacjentami Józefa Markiewicza, na przykład Aleksandry Oboleńskiej (nr 10, s. 52–53), żony Andrieja Oboleńskiego, przewodniczącego Grodzieńskiej Izby Skarbowej, oraz generała Bolesława Kukiela, który przyjeżdżał do Druskiennik na leczenie. Kukiel pochodził z polskiej rodziny zamieszkałej w okolicach Bobrujska w guberni mińskiej, uczył się w Szkole Głównej Inżynieryjnej w Petersburgu. Od 1851 r. służył na Syberii Wschodniej. W 1863 r. został gubernatorem wojennym Kraju Zabajkalskiego, dwa lata później – szefem sztabu wschodniosyberyjskiego okręgu wojskowego. Był przewodniczącym Wschodniosyberyjskiego Oddziału Rosyjskiego Towarzystwa Geograficznego. Brał aktywny udział w rozpracowaniu projektów kolonizacji Syberii. Pomagał zesłańcom, byłym uczestnikom powstania styczniowego (nr 16, s. 64–65).

Odrębne miejsce w albumie zajmują podobizny czterech członków pierwszego składu delegacji mińskiej, która prowadziła rozmowy z Michałem Górczakowem, namiestnikiem w Królestwie Polskim, po krwawej manifestacji warszawskiej w lutym 1861 r. Są to zdjęcia Teofila Piotrowskiego (nr 24, s. 80–81), Leopolda Kronenberga, właściciela banku w Warszawie (nr 29, s. 90–91), Jakuba Piotrowskiego (nr 34, s. 100–101) i Mathiasa Rosena, bankiera, działacza społecznego, przewodniczącego gminy żydowskiej w Warszawie, zwolennika „białych”²

² Biali – potoczna nazwa umiarkowanego (liberalno-konserwatywnego) obozu w polskim ruchu narodowym przed wybuchem i w okresie powstania styczniowego (1863–1864), działającego w latach 1861–1864 na ziemiach polskich i na emigracji. Jedno z dwóch (obok „czerwonych”) głównych ugrupowań politycznych w Królestwie

(nr 68, s. 168–169). Na lewych rękach Teofil i Jakub Piotrowscy mają opaski żałobne. Według wydawców obecność ich zdjęć w albumie Markiewiczów wskazuje na stosunek tych osób do wydarzeń politycznych w latach 1861–1862 (s. 21).

Warto też wymienić znajdujące się w albumie zdjęcie Piotra Orzeszki, ziemianina z powiatu kobryńskiego w guberni grodzieńskiej, męża znanej polskiej pisarki Elizy Orzeszkowej. W 1863 r. Orzeszko był oskarżony o pomoc oddziałowi powstańczemu dowodzonemu przez Romualda Traugutta i skazany na zesłanie do guberni permskiej, jego majątek Ludwinowo został sekwestrowany. Na mocy amnestii w 1867 r. opuścił Syberię i zamieszkał w Warszawie, gdzie pracował jako nauczyciel muzyki (nr 33, s. 98–99)³.

Na końcu wydania zamieszczono bibliografię w językach polskim, białoruskim, rosyjskim i litewskim (s. 237–222), wykaz osób występujących na fotografiach z podaniem numeru zdjęcia (s. 223–226), wykaz zakładów fotograficznych z podaniem numeru zdjęcia (s. 227–228), a także widok Starego Zamku w Grodnie, obecnie siedziby Muzeum Historyczno-Archeologicznego, utrwalony na zdjęciu Aleksandra Lipilina (s. 230).

Polskim w tym okresie. Obóz polityczny reprezentujący ziemiaństwo, burżuazję i inteligencję miejską, głoszący hasło niepodległości. Ważniejsi działacze „białych”: Leopold Kronenberg, Andrzej Artur Zamoyski, Karol Ruprecht, Edward Jürgens, Karol Majewski. Zob.: https://pl.wikipedia.org/wiki/Stronnictwo_białych [dost.: 31.03.2021].

³ Najprawdopodobniej Piotr Orzeszko w samym powstaniu nie brał czynnego udziału, ale on i jego żona Eliza z Pawłowskich Orzeszkowa (1841–1910) wspierali powstańców w służbach pomocniczych. Od połowy czerwca 1863 r. w Ludwinowie przebywał wyczerpany i chory dyktator powstania styczniowego Romuald Traugutt (1826–1864), którego w lipcu tegoż roku Orzeszkowa własnym powozem odwiozła do granicy Królestwa Polskiego. Wbrew pierwotnym postanowieniom pisarka nie pojechała za mężem na zesłanie, kiedy ten, zadenuncjowany przez służbę, został jesienią 1863 r. aresztowany i w marcu 1865 r. zesłany do guberni permskiej. Na początku 1864 r. przeniosła się do rodzinnego majątku Milkowszczyzny w powiecie grodzieńskim i wszczęła proces o stwierdzenie nieważności małżeństwa, które uzyskała w 1869 r. Nie radząc z zarządzaniem majątkiem ziemskim, Orzeszkowa sprzedała Milkowszczyznę, zamieszkała w Grodnie i zajęła się pisaniem. Poświęcała wiele czasu na akcje filantropijne i społeczne. Korespondowała z wieloma wybitnymi osobistościami ówczesnego życia społecznego i literackiego. W 1894 r. wyszła za mąż za wieloletniego przyjaciela – Stanisława Nahorskiego, ale i ten związek nie trwał długo. 19 listopada 1896 r. Nahorski zmarł. Był to dla pisarki ogromny cios. Zob.: https://pl.wikipedia.org/wiki/Eliza_Orzeszkowa [dost.: 31.03.2021].

Recenzje i opinie

Wydanie *Albumu powstańców* bezspornie wzbogaci wiedzę historyczną o powstaniu styczniowym i jego uczestnikach na Grodzieńszczyźnie i zainteresuje zarówno historyków, jak i miłośników fotografii poszukujących jej początków na ziemiach byłej Rzeczypospolitej Obojga Narodów (s. 8).